

Tradycja rękopiśmienna *Kroniki dwudziestu czterech generatów* Zakonu Braci Mniejszych na ziemiach polskich – nowe rękopisy¹

1. *Kronika dwudziestu czterech generatów* na tle historiografii franciszkańskiej

W pierwszej połowie trzynastego wieku pojawia się w Europie i szybko rozwija nowe zjawisko – zakony mendykanckie. Powstałe w ścisłym związku z rozwojem demograficznym miast same zaczynają od razu wpływać na ich społeczność, dziedzicząc jednocześnie po poprzednich wiekach kontemplacyjną część życia zakonnego². Szybki rozwój liczebny, zinstytucjonalizowanie zakonu i przyjęta rola już pierwszemu pokoleniu franciszkanów uświadamiają konieczność przywiązania szczególnej wagi do zakonnej edukacji, a zarazem są bodźcem do rozwoju literatury, skupiającej się wokół głównych zadań zakonu. Zarówno *vita contemplativa*, z przejętym po epoce monastycznej centralnym miejscem, jakie zajmowała w nim egzegeza biblijna, jak i *vita activa*, która w zakonach mendykanckich przyjęła nową formę, obejmując swoim oddziaływaniem różnorodny krąg odbiorców, oparły się na szeroko pojętej historiografii. Popularność, jaką we franciszkańskim pojmowaniu historii zyskała wywodząca się od Ruperta z Deutz i rozwinięta później m.in. przez Joachima z Fiore szkoła egzegetyczna, która w wydarzeniach współczesnych szukała analogii do Pisma Świętego, pozwoliła na postrzeganie własnych dziejów jako odpowiedzi na Ewangelię. Historia była też obe-

¹ Chciałabym podziękować o. Zenonowi Stysiowi OFM i s. Genowefie Godlewskiej (Biblioteka Franciszkańskiego Centrum dla Europy Wschodniej i Azji Północnej w Warszawie) za pomoc w zgromadzeniu materiałów oraz panu Sławomirowi Szyllerowi za cenne uwagi.

² John V. Fleming, *An Introduction to the Franciscan Literature of the Middle Ages*, Chicago 1977, s. 8–9.

cna w społecznym aspekcie działalności zakonu. Te dwie dziedziny życia franciszkanów leżą u podstaw rozwoju kilku związanych z historiografią gatunków literackich³.

Najpierw, zarówno ze względu na chronologię jak i znaczenie, należy wymienić żywoty św. Franciszka. Wśród nich pierwszą grupę stanowią utwory spisane przez Tomasza z Celano⁴ (najstarszy powstał prawdopodobnie w roku 1229), drugą zaś teksty autorstwa św. Bonawentury opracowane po kapitule generalnej w roku 1260. Jako osobne teksty funkcjonują też żywoty Antoniego Padewskiego i Idziego, pozostałe, razem z fragmentami dotyczącymi świętych klarysek i członków trzeciego zakonu, wplatanie są w kroniki, zbiory legend, katalogi, zestawienia egzemplów, zbiory kazań, teksty liturgiczne i różne utwory o charakterze miscellaneum. Około roku 1260⁵ za sprawą wykształcenia się franciszkańskich ośrodków nauki, dających dostęp do literatury, a jednocześnie w związku z narastaniem kontrowersji wokół kwestii ubóstwa, następuje przeniesienie punktu ciężkości z zainteresowania samym Franciszkiem na całą *fraternitas*⁶. W następstwie tych zmian zaczynają powstawać najpierw kroniki lokalne o różnym zasięgu, dotyczące historii franciszkanów na terenie poszczególnych państw czy prowincji, a następnie kroniki obejmujące historię całego zakonu. Dużą grupę tekstów stanowią również pisma historiograficzne, które, choć stworzone w środowisku franciszkańskim, podejmują temat historii szerzej i często nie akcentują wydarzeń związanych z zakonem. Spośród nich najogólniej o historii traktują kroniki uniwersalne, węższy obszar obejmują te, które nazwać można narodowymi, jeszcze węższy – dzieje miast. Związek franciszkanów z ośrodkami miejskimi był na tyle istotny, że można

³ Co się tyczy szczegółowej charakterystyki historiografii franciszkańskiej i bibliografii tematu, zob. Bert Roest, *Reading the Book of History. Intellectual Contexts and Educational Functions of Franciscan Historiography 1226–ca. 1350*, Groningen 1996. Na tej publikacji, jeśli nie zostało zaznaczone inaczej, opieram poniższy wstęp dotyczący historiografii franciszkańskiej.

⁴ O żywotach św. Franciszka autorstwa Tomasza z Celano traktuje wstęp do: *Tomasza z Celano biografie św. Franciszka*, „Źródła Franciszkańskie”, t. 3, pod red. Rafała Witkowskiego, Poznań–Warszawa 2007, s. 17–66.

⁵ Zob. B. Roest, dz. cyt., s. 33.

⁶ Jak twierdzi Michael F. Cusato trzy wydarzenia wpłynęły na rozszerzenie zainteresowania na historię całego zakonu. Były to: (1.) wydanie przez papieża Grzegorza IX bulli *Quo elongati*, w której *Testament* św. Franciszka uznany zostaje za niewiążący, (2.) odwołanie z funkcji generała Eliasza z Kortony i związana z tym kontrowersja w spojrzeniu na rolę w historii Fryderyka II, oraz (3.) wydanie przez Innocentego IV bulli *Ordinem vestrum*, dającej zakonnikom swobodę w dysponowaniu pieniędzmi. Zob. M. F. Cusato, *Talking About Ourselves: The Shift in Franciscan Writing from Hagiography to History (1235–1247)*, „Franciscan Studies”, 58:2000, s. 37–75.

wręcz mówić o specyficznych cechach kronik miejskich spisanych w tym środowisku⁷. A jako że działalność duszpasterska mendykantów koncentrowała się przede wszystkim w miastach i na terenach podmiejskich, również z tym obszarem łączyły się zbiory egzemplów. Znanych jest kilkanaście tego rodzaju zestawień pochodzących z kręgu franciszkańskiego⁸. Cechą, która wyróżnia je na tle kompilacji stworzonych w innych środowiskach, jest ciągły rozwój korpusu „przykładów” nawet jeszcze w XV w., kiedy to kompilatorzy na ogół ograniczali się już tylko do zasobu egzemplów znanych wcześniej. Do pełnej panoramy literatury, która według średniowiecznych pojęć zawiera elementy historiograficzne⁹, dodać należy ponadto teksty związane z misjami ewangelizacyjnymi i dyplomatycznymi, zarówno z ramienia władz duchowych, jak świeckich. Do tego typu literatury zaliczają się przede wszystkim przewodniki po Ziemi Świętej, w której franciszkanie szybko zaczęli pełnić szczególnie istotną rolę, a od 1342 r. stali się w niej oficjalnymi przedstawicielami Kościoła katolickiego. Do podobnej kategorii należą traktaty mówiące o konieczności odzyskania Ziemi Świętej przez chrześcijan (traktaty *de recuperatione*). Innym kierunkiem zainteresowań stał się Daleki Wschód. Wśród tekstów związanych z wyprawą Jana di Piano Carpini do Mongolii w latach 1245–1247 znalazła się również *Relatio* autorstwa pochodzącego z terenów polskich Benedykta¹⁰. Zaznaczyć też należy, że istotną rolę odegrały teksty wywodzące się ze spirytualnego odłamu zakonu.

W tej pobieżnej panoramie szczególne miejsce zająć powinny utwory historiograficzne *sensu stricto* dotyczące historii całego zakonu. Pierwszym takim tekstem była prawdopodobnie spisana w 1290 r. przez Filipa z Perugii *Historia Ordinis Minorum*, której do dziś nie zidentyfikowano. Następnie powstawać zaczęły kroniki zorganizowane wokół list generałów zakonu. Pierwszym takim spisem był anonimowy *Catalogus Generalium Ministrorum* z roku 1304. Zostały w nim zawarte dzieje zakonu za czasów pierwszych czternastu generałów. Również z tego mniej wię-

⁷ François Fossier, *La ville dans l'historiographie franciscaine de la fin du XIIIe et du début du XIVe siècle*, „Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge, Temps modernes”, 89/2 (1977), s. 641–655.

⁸ Jean-Claude Schmitt, *Franciszkańskie zbiory exemplów. Udoskonalenie technik intelektualnych (XIII–XV w.)*, „Zakony franciszkańskie w Polsce”, t. I., cz. 2 i 3, Kraków 1989, s. 93–104.

⁹ B. Roest, dz. cyt., s. 101.

¹⁰ Zob. *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XI-II wieku: relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpinięgo do Mongołów*, pod red. Jerzego Strzelczyka, Poznań 1993.

cej czasu pochodzi zwięzłe, spisane w formie listu Peregryna z Bolonii do Gonsalwa z Valboa, zestawienie rządów osiemnastu generałów z zaznaczeniem najważniejszych współczesnych im wydarzeń – *Chronicon Abbreviatum de Successione Generalium Ministrorum*. Tego samego okresu dotyczy anonimowa *Cronica XIV vel XV generalium*. Podobny charakter miały również dziś niezachowane prace Filipa Brusserio. Szczytowym osiągnięciem tego gatunku jest natomiast *Cronica XXIV generalium*¹¹, która, uważana za dzieło wtórne, do niedawna nie cieszyła się zainteresowaniem uczonych.

W połowie siedemnastego wieku kwestię autorstwa *Kroniki dwudziestu czterech generałów* porusza L. Wadding¹², przypisując je (bez podania źródeł tej informacji) Arnaldowi z Sarrant¹³, ministrowi prowincji Akwitanii w latach 1361–1381 i autorowi pochodzącego z roku 1365 zestawienia życia świętego Franciszka i Chrystusa – *De cognatione sancti Francisci*¹⁴. Tezę tę zdaje się potwierdzać wewnętrzna krytyka tekstu. Autor koncentruje się na informacjach dotyczących Francji (zauważalna jest też przewaga wzmianek o francuskich świętych), szczególnie zaś często odnosi się do Akwitanii i sięga do przechowywanych na jej terenie źródeł¹⁵. Ponadto do postaci Arnalda pasuje szerokie wykorzystanie materiałów, do których mógł mieć dostęp prowincjał, informacje zebrane z terenów Półwyspu Iberyjskiego, gdzie prowadził działania reformatorskie, jak i reformatorska wymowa tekstu.

¹¹ Wydanie: *Chronica XXIV Generalium Ordinis Minorum*, „Analecta Franciscana”, t. III, Quaracchi 1897 (dalej cyt.: *Chron. XXIV Gen.*).

¹² Wadding stwierdza: „Hic cuncta, quae potuit de sancti Francisci vita et moribus collegit: et a quibusdam iudicatur auctor Chronicorum XXIV generalium” (*Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, t. 8, Romae 1733, s. 333).

¹³ Postać Arnalda z Sarrant (nazwa miejscowości funkcjonowała w wielu wersjach, m.in. Serrano, Serano, czy Sarnano) pojawia się w czterech listach papieża Grzegorza IX: pierwszym, z roku 1371 potwierdzającym wybór opatki klasztoru klarysek w Pamiers (*Bullarium Franciscanum* VI, n. 1113, s. 458); drugim, z roku 1373, w którym poleca Arnalda, jako komisarza apostolskiego, i jego dwóch współbraci Henrykowi, królowi Kastylii, na terenie której przeprowadzić mieli reformę klasztorów franciszkanów i klarysek (*Bullarium Franciscanum* VI, n. 1297, s. 520; L. Wadding, *Annales minorum...*, t. 8, s. 332 i 333; Othon de Pavie, *L'Aquitaine seraphique*, Auch 1900, t. II, s. 53–54); trzecim, datowanym kilka dni później, do samych wysłanników, zawierającym wytyczne dotyczące misji; oraz czwartym, wysłanym w roku 1375, polecającym Arnaldowi wyznaczenie Bernarda z Garison na stanowisko lektora w Tuluzie (L. Wadding, *Annales minorum...*, t. 8, s. 389; Othon de Pavie, dz. cyt., t. II, s. 57).

¹⁴ Wydanie tekstu w: Marian Michalczyk, *Une Compilation Parisienne des sources primitives franciscaines. Paris Nationale, ms. lat. 12707*, „Archivum Franciscanum Historicum” 74:1981, 323b, s. 88-138.

¹⁵ Maria Teresa Dolso, *La Cronica XXIV Generalium. Il difficile percorso dell'unità nella storia francescana*, Padova 2003, s. 46.

Kompilacyjny charakter *Kroniki* jest powodem, dla którego do niedawna odmawiano jej autonomicznego znaczenia. O wartości utworu stanowić miało jedynie zgromadzenie wielu obecnie zaginionych przekazów i szczegółowych informacji skądinąd nieznanych¹⁶. Istotnie autor, którego założeniem jest spisanie wszystkich godnych zapamiętania wydarzeń w historii zakonu¹⁷, gromadzi materiał korzystając z wielu źródeł¹⁸. Sięga m.in. do *Kroniki czternastu lub piętnastu generalów* Bernarda z Bessy, która staje się podstawą konstrukcyjną utworu i zapewnia podstawowe informacje dotyczące poszczególnych generalatów, a także do pełniącego podobną rolę *Chronicon abbreviatum* Peregryna z Bolonii. Korzysta także z pewnością z żywotów św. Franciszka i innych świętych, ze szczególnym uwzględnieniem *Tractatus de miraculis*, który stał się podstawą połowy przytaczanych w tekście cudów. W *Kronice* znaleźć można również ślady *Legendae trium sociorum* i skompilowanego z nią *Anonima z Perugii* oraz jeden fragment zapożyczony z utworu *Historia occidentalis* Jakuba z Vitry¹⁹. Spośród tekstów hagiograficznych jako materiał posłużyły Arnaldowi również pierwsza i siódma księga *Liber de laudibus beati Francisci* Bernarda z Bessy, których treść przejmuję bez zmian, ingerując jedynie w układ poszczególnych fragmentów. Autor sięgał także do dostępnych kompilacji, materiału, którego tradycja jest do prześledzenia najtrudniejsza. Oprócz bowiem fragmentów pochodzących ze zbiorów o szerszym zasięgu, jak np. *Speculum perfectionis*, czy *Actus Beati Francisci*, w tekście *Kroniki* odnaleźć można ślady trudnych do zidentyfikowania kompilacji zachowanych niekiedy tylko w jednym egzemplarzu. Utrudniony dostęp do nich i to, że stają się czasem pośrednim ogniwem między popularnymi tekstami a *Kroniką*, często uniemożliwia określenie właściwego źródła. M. T. Dolso wskazuje m.in. na błędne zinterpretowanie przez wydawców *Kroniki*²⁰ fragmentów, które ich zdaniem zaczerpnięte zostały bezpośrednio z dzieła Angelo Clarena *Historia septem tribulationum* oraz z *Dicta fratris Leonis*²¹. Do-

¹⁶ Zob. John R. H. Moorman, *A History of the Franciscan Order: From Its Origins to the Year 1517*, Oxford 1968, s. 396; B. Roest, dz. cyt., s. 38. Podobnie wypowiada się Stanisław da Campagnola, dla którego głównymi atutami kroniki są obszerść i szczegółowość (*Le origini francescane come problema storiografico*, Perugia 1974, s. 57–58).

¹⁷ „... notabilia bona et mala dispersa repperi...” (*Cron. XXIV Gen.*, s. 1).

¹⁸ Dla szczegółowego omówienia źródeł wykorzystanych w *Kronice* odsyłam do M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 257–382.

¹⁹ M. T. Dolso zwraca uwagę na sposób zaadoptowania fragmentu *Legendy* i *Historia occidentalis*, tamże, s. 316–317.

²⁰ *Chron. XXIV Gen.*, s. IX–XI.

²¹ M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 261–265.

piero pogłębiona analiza wykazała, że ich treść do *Kroniki* dotarła za pośrednictwem znanych kompilacji. Z pewnością zatem pozostają do odkrycia związki tekstu z kompilacjami mniej znanymi. Autor korzysta również z dokumentów zakonnych, które przynajmniej częściowo znał bezpośrednio z archiwów, dzięki czemu niekiedy przekazuje nieznaną skądinąd informacje. Jest na przykład jedynym źródłem, które wspomina o istnieniu listu papieża Aleksandra IV do biskupa Genui z roku 1254 zawierającego potwierdzenie stygmatów św. Franciszka.

Zbiór fragmentów pochodzących z różnych źródeł nie jest jednak za ledwie ich czysto mechanicznym zlepkiem. Tak jak kronika w ogóle doznała w średniowieczu pewnej nobilitacji i z chronologicznego spisu wydarzeń stała się odzwierciedleniem połączonego w logiczną całość obrazu świata²², tak też *Kronika dwudziestu czterech generałów* jest przykładem spójności tego rodzaju piśmiennictwa. Inwencja autora polega w niej nie tylko na wyborze i odpowiednim rozmieszczeniu fragmentów zaczerpniętych z dostępnych tekstów, lecz także na wyborze odpowiednich źródeł²³, skolacjonowaniu różnych wersji opisywanych zdarzeń i wyjaśnieniu fragmentów, którym brak spójności²⁴, a co najistotniejsze i wykraczające poza sam sposób potraktowania materiału, jego wizja historii zakonu jest przemyślana i jednorodna. Przede wszystkim powstanie zgromadzenia i jego historia są z punktu widzenia Arnalda z Sarrant efektem woli Boga, co czyni rozwój zakonu z gruntu pozytywnym²⁵, a wszelkie negatywne wydarzenia pozwala uznać za próbę, której Bóg poddaje zakonników, lub też przenieść je poza obręb zakonu, odwołując się do działania demonów²⁶. Zamyśl ukierunkowany jest na podkreślenie jedności instytucji z założeniami św. Franciszka i ukazanie jego akceptacji dla zmian w kierunku klerykalizacji i instytucjonalizacji²⁷, a także wagi jedności zakonu w ogóle. Uwidacznia się to w zestawieniu pozytywnej historii zakonu, w której autor stara się pogodzić wszelkie niespójności²⁸, z symbolem wewnętrznego rozłamu, jakim była postać brata Eliasza z Kortony. Tradycja rękopiśmienna *Kroniki* w Europie Zachodniej zdaniem M. T. Dolso potwierdza, że również odbiorcy tekstu

²² Henri de Lubac, *Medieval Exegesis: The Four Senses of Scripture*, t. 1, s. 43.

²³ M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 328.

²⁴ Tamże, s. 72.

²⁵ Tamże, s. 270.

²⁶ *Chron. XXIV Gen.*, s. 27–29, 299–300, 381, 301; M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 50–53.

²⁷ M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 300–302.

²⁸ Tamże, s. 98.

traktowali go jako całość²⁹. Przekazy zachowują strukturę z reguły nie wyodrębniając poszczególnych części (wyjątek stanowi kodeks zachowany w archiwum generalnym franciszkanów w Rzymie, który zawiera wyłącznie zebrane z tekstu *Kroniki* fragmenty annalistyczne).

2. Przekazy rękopiśmienne *Kroniki*

Do tej pory w literaturze przedmiotu funkcjonuje szesnaście kodeksów zawierających tekst *Kroniki*. Do edycji wydanej pod koniec XIX wieku, wykorzystano trzynaście z nich³⁰:

1. Assisi, Biblioteca Comunale, msc. 329 – koniec XIV w., pochodzący z klasztoru braci mniejszych w Asyżu,
2. Bologna, klasztor św. Antoniego, bez sygn. – 1453 r., pochodzący z klasztoru obserwantów św. Annuniaty w Parmie,
3. Firenze, Biblioteca Riccardiana, cod. 279 – przełom XIV i XV w.,
4. Firenze, Biblioteca Laurenziana, cod. 53 – druga połowa XV w. (prawdopodobnie 1473 r.),
5. Milano, ..., – przełom XIV i XV w., pochodzący z biblioteki klasztoru franciszkanów reformatów pod wezwaniem św. Piotra Apostoła w Rezzato,
6. Napoli, Biblioteca Nazionale, cod. VIII.C.7 Manoscritti – XV w.,
7. Roma, Biblioteca Angelica, lat. 1756 – przełom XIV i XV w., pochodzący z klasztoru Santa Maria degli Angeli w Asyżu,
8. Siena, klasztor obserwantów San Bernardino, bez sygn. – 1451 r.,
9. Siena, klasztor franciszkanów obserwantów, – 1503 r., przekład na język włoski,
10. Trento, klasztor św. Bernardyna franciszkanów reformatów, G.XIV.21 – XVII w.,
11. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 3417 – 1470 r., oraz dziś zaginione, a podczas przygotowywania redakcji należące do:
12. klasztoru obserwantów św. Annuniaty w Parmie, bez sygn. – XV w,
13. biblioteki konwentu franciszkanów reformatów przy św. Marii od Aniołów w Halle (sygn. P.37.F) i podczas wojny prawdopodobnie przetransportowany do Innsbrucku³¹ – 1491 r.,

²⁹ M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto della «Chronica XXIV generalium Ordinis Minorum»: il codice 142 della Bibliothèque municipale di Strasburgo, „Franciscana” 3*, Assisi 2001, s. 208–209.

³⁰ Zob. *Chron. XXIV Gen.*, s. XIII–XXV .

³¹ M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 203, przyp. 25.

14. Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego³², sygn. I.G.17 – koniec XV w.

Do edycji nie weszły natomiast opisane później rękopisy:

15. Dublin, biblioteka klasztoru franciszkanów, bez sygn. – XV w.³³, wyróżniający się stosunkowo bogatym zdobnictwem,
16. Strasbourg, Bibliothèque municipale, sygn. 142 – 1499³⁴,
17. Roma, Archiwum Generalne Braci Mniejszych, sygn. A.17 – XV w.,

Na szczególną uwagę i bardziej drobiazgowe omówienie zasługuje posiadający polską proveniencję egzemplarz strasburski³⁵. Jest to kodeks papierowy o wymiarach 10×17 cm, składający się z 284 k., spisany najprawdopodobniej jedną ręką, pismem pośpiesznym i na ogół trudnym do odczytania. Tekst zorganizowany jest w jednej kolumnie i uporządkowany dzięki rubrykowanym tytułom rozdziałów i paragrafom oraz umieszczonym na marginesach kluczowym słowom, ułatwiającym dostęp do tekstu. Poszczególne generalaty, poczynając od Gonsalwa z Hiszpanii, zostały zaznaczone na niebiesko. Kodeks trafił do biblioteki municypalnej w Strasburgu w 1871 r., przekazany przez norymberczyka Siegmunda Pickerta³⁶. O polskiej proveniencji świadczy explicit wymieniający nazwisko kopisty – Nicodema de Thulyszkow (prawdopodobnie mowa o Tuliszkowie w Wielkopolsce) oraz datę powstania rękopisu, czyli rok 1499³⁷. Kodeks, oprócz stanowiącej jego główną część *Kroniki* (k. 23r–255v), zawiera również kilka krótkich tekstów: *De indulgentia sancte gracie et de Portiuncola* (k. 1v–11v); *De beato Bernardino nostre regule riformatore* (k. 256r), *De beato Capistrano socio sancti Bernardini* (k. 256r); *In provincia opulentissimi regni Polonie* (k. 257v); *Ista adhuc pertinent ad vitam supradicti patris ubi (crux?) stat quod sequitur* (k. 258v); *Hec extracta sunt de Conformitatibus sancti patris Francisci* (k. 259r); *Loca fratrum debent pauperula [esse] et quis modus suscipiendi ea* (k. 260r); *Consilia demonii contra fratres* (k. 261r); *Demonies fugan-*

³² M. T. Dolso nie udało się stwierdzić, czy rękopis znajduje się nadal we Lwowie. Do Biblioteki Narodowej wpłynęło 130 rękopisów pochodzących z Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego, m.in. ponad 20 powstałych do I poł. XVI w., brak jednak wśród nich *Kroniki*.

³³ Clément Schmitt, *Manuscrits de la „Franciscan Library” de Killiney*, AFH 57:1964, s. 173–174.

³⁴ Tamże.

³⁵ Cały opis podają za M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 191–210.

³⁶ Zob. nota proveniencyjna na k. 1r.

³⁷ „... hoc opus Cronicarum fratrum minorum est scriptum et finitum per me fratrem Nicodemum de Thulyszkow eiusdem ordinis immeritum. Ipso die sancte Crucis inventio nis anno nostre salutis milesimo quadringentesimo nonagesimo nono ...” (k. 255v).

tur de loci termino dicta oratione: Visita quaesimus Domine. In completorio (k. 261v); *Fratres manifesta necessitate non teneantur ieiunio corporali* (k. 263r); *Nota tempore interdicti quomodo fratres se habeant* (k. 263v); *Historia lamentabilis admodum super devastacione civitatis elegantissime Constantinopolitane que fuit alter selus [!] Iudei ex dira occisione Grecorum facta in crastino sancti Bartholomei apostoli anno Domini 1453* (k. 264v–283r)³⁸.

Do powyższej listy dodać można dwa kolejne przekazy Kroniki, znajdujące się w Bibliotece Narodowej³⁹. Czas ich powstania dzieli zaledwie dwanaście lat, pochodzą też z tego samego środowiska – z należących do najstarszych w Polsce klasztorów bernardyńskich w Samborze i Kole.

Rękopis BN 8084 II

Pierwszym spośród wymienionych rękopisów jest kodeks papierowy o wymiarach 21,5×16,5 cm, złożony z 272 kart. Spisany został przez Baptystę Litwina⁴⁰ w roku 1491 i przekazany w 1511 przez Aleksego z Bobrek⁴¹ do klasztoru w Samborze, ośrodka, który miał być narzędziem w szerzeniu wiary katolickiej na wschodzie i dążeniu do skonsolidowania królestwa⁴². Do Biblioteki Narodowej, w której przechowywany jest obecnie pod sygnaturą 8084 II, dotarł za pośrednictwem Biblioteki Ordynacji Krasieńskich⁴³. Oprawiony został w deskę obciągniętą brązową skórą, tłoczoną radłem we wzory floraturowe wokół przekreślonego skośnie lustra zdobionego floraturowymi stemplami w identyczny sposób na obu okładkach. Na przedniej okładce zachowały się ponadto dwie zdobione metalowe klamerki, na tylnej natomiast fragmenty skórzanych pasków przytwierdzonych do deski trzema metalowymi sztyftami każdy. Blok książki wiąże pięć podwójnych zwięzów.

³⁸ Zawartość za M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 201–202.

³⁹ Cf. Jerzy Kaliszuk, *Mendicant Books and Libraries on South East Lands of the Polish Kingdom in the 15th and Early 16th Century – the Franciscans Observant Example*, „*Quaestiones Mediae Aevi Novae*” 15:2010, s. 157–158.

⁴⁰ W publikacji Józefa Kachela (*Bernardyni 1453–2003*, Warta 2004) brak informacji na temat kopisty. Zob. kolofon BN 8084, f. 260 v; *Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ze zbiorów polskich*, t. I: *Biblioteki Warszawy*, red. Edward Potkowski, Warszawa 1993, s. 20.

⁴¹ Aleksey z Bobrek (1458 – non ante 1511) – mistrz nowicjatu w klasztorach w Krakowie (1499), Samborze (1501) i Warszawie (1503). Zmarł w Samborze po 1511 r. (zob. K. Kantak, *Bernardyni Polscy*. T. 1: 1453–1572, Lwów 1933, s. 88).

⁴² Małgorzata Maciszewska, *Klasztor bernardyński w społeczeństwie polskim 1453–1530*, Warszawa 2001, s. 70.

⁴³ Poprzednie sygnatury: BOK 3, akc. 11695. Sygnatura mikrofilmu: mf. 99182.

Składki to zazwyczaj seksterniony (II–XVII, XIX, XX, XXII), występuje również kilka septernionów: I, XVIII i XXI. Do pierwszej składki dołączono ponadto pergaminową kartę ochronną. Po środku każdej składki znajdują się pergaminowe wszycia w większości pokryte tekstem (wszycia niezawierające tekstu występują wyłącznie w składkach XII, XVI, XVII, XVIII). Na początku dziesiątej składki dołączono fragment karty zawierający uzupełnienie tekstu. Ostatnia karta jest luźna.

Analiza znaków wodnych przedstawia się następująco:

1. Głowa wołu z krzyżem między rogami, oplecionym wężem – znak podobny do: Piekosiński 1090 (1484 r.) – karty: 40, 42, 46, 49, 51, 78, 85.
2. Głowa wołu z krzyżem między rogami, oplecionym wężem – znak podobny do Briquet 15381 (m.in. dla Poznania lata 1493–1520, dla Rosji 1481–1511) i Piekosiński 1093 (1486 r.) lub Piekosiński 1096 (1496 r.) – karty: 5, 6, 11, 12, 15, 28, 93, 150, 151, 156, 158, 159, 161, 163, 165, 172, 180, 189, 192, 194, 196, 206, 207, 209, 211, 214, 216, 222, 224, 225, 228, 233, 239, 242, 243, 246, 256, 258, 260, 263.
3. Waga o trójkątnych szalach wpisana w okrąg – znak podobny do Briquet 2448 (1453 r.) – karty: 55, 57, 58, 60, 63, 65, 67, 69, 70, 72, 74, 77, 80, 83, 86.
4. Głowa wołu z krzyżem między rogami, oplecionym wężem – znak podobny do Briquet 15375 (1492 r.) i Piekosiński 1094 (1489 r.) – karty: 129, 134, 136, 137, 140, 143, 202, 203.

W kodeksie daje się wyróżnić pismo wielu rąk, spośród których jedna zdecydowanie dominuje i pojawia się w kilku partiach tekstu.

Poza poprawkami i uzupełnieniami tekstu głównego poczynionymi w większości przypadków prawdopodobnie przez skrybę (k. 43v, 114v, 144v, 147v, 173v, 233v, 236r) i zamieszczonymi na marginesach krótkimi streszczeniami poszczególnych fragmentów, które zapisane zostały różnymi rękami współczesnymi głównemu tekstowi (k. 9r, 9v, 13v, 41r, 42r, 121v, 122v, 123r, 123v, 130v, 131r, 131v, 136r, 136v, 138r, 138v, 139r, 139v, 140r, 141r, 160v, 170v, 178r, 179v, 181v, 216r, 224v, 230v) zauważyć można kilka uwag zanotowanych ręką późniejszą (k. 2v: glosa do *Exemplum de quadragesima benedictorum*, 237r i 237v: glosy do fragmentu *Kroniki* dotyczącego listu królowej Sancii do zakonu i ustanowienia mszy za jej duszę). Tą samą ręką zapisano na marginesach tłumaczenia niektórych zwrotów na język polski (np. na k. 8v: „hendoga” i „Abych czy tysz wskaszal inszy rzeczy”). Część marginaliów,

przede wszystkim te zapisane *rubro*, należy prawdopodobnie do zamierzonego *ordinatio textus*. Ponadto, poczynając od k. 9v, pojawia się *pagina currens*, która powraca następnie na k. 270v w *De conformitatibus*. Niekiedy umieszczono na marginesie rączki (k. 29r, 148v, 170v, 195r, 184v) lub odpowiadający im zwrot *nota bene* (k. 154r, 157r.). Na każdej karcie *verso* zawierającej *Kronikę* na górnym marginesie zapisano cyframi rzymskimi numer karty. Całość kodeksu ma późniejszą foliację.

Układ tekstu zorganizowany jest za pomocą rubrykowanych tytułów oraz niebieskich i czerwonych inicjałów o ozdobnym kształcie, urozmaiconych często podwójnymi liniami, guzami, wąsami i uwypukleniem brzusków. Na kartach 224v i 229v pozostawiono puste miejsca na inicjały. Na czerwono bądź niebiesko oznaczono również poszczególne paragrafy, a czerwoną linią przekreślono część liter i znaków interpunkcyjnych oraz popełnione przez kopistę błędy (100r i 119r). *Rubro* zostały również zapisane żywe paginy i część marginaliów (w tym rączki na k. 148r, 184v i 195r oraz zapiski na k. 122r i 123r). Większość miniatur została wycięta (k. 40, 88, 108, 113, 125, 132, 143, 169, 181, 185, 190, 197, 201, 208, 219, 250, 253, 254, 256, 260). Zachowały się jedynie cztery ilustracje przedstawiające: twarz franciszkanina na czerwonym tle w białe floraturowe wzory w potrójnej seledynowo-żółtej ramce (k. 127r), postać franciszkanina na podobnym tle w zielono-żółtej ramce (k. 137v), w zielonej ramce (k. 147r) i na zielonym tle w niebieskiej ramce (k. 247r). Do kart: 40, 52, 61, 65, 69, 85, 104, 108, 113, 125, 127, 132, 137, 143, 147, 169, 181, 186, 189, 197, 201, 209, 220, 224, 229 doklejone zostały skórzane indeksy introligatorskie. Na tylnej wyklejce (k. 273r) znajduje się rycina przedstawiająca świętych Kryspina i Kryspiniana w warsztacie⁴⁴.

Na grzbiecie, u góry, naklejono kartkę z datą i tytułem: „1491 Kronika zakonu św. Franciszka”, poniżej pionowo kartkę z sygnaturą: „2230”. Na k. 2r nad tekstem, u góry strony, zapisek: „Istas conformitates seu libellum istum misit frater Alexius de Bobrca pro loco Samborie[n]si 1511”. Na przedniej wyklejce, u góry, zamieszczone zostały kolejne oznaczenia: „43” oraz „J, III 2”, po środku pieczęć Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Obcięto prawy dolny róg karty 1r, w którym mogła znajdować się pieczęć biblioteczna.

⁴⁴ Waldemar Deluga, *Katalog XV-wiecznych rycin z kolekcji polskich*, Kraków 2005, s. 54, poz. 57.

Zawartość kodeksu przedstawia się następująco:

1. k. 1r: Spominki minorytów samborskich⁴⁵
2. k. 1v: *De libro conformitatum*
Beatus Franciscus et eius ordo declarata venturus et praeclara fienda per ipsum ordinem per abbatem Ioachim ... >< ... corporis ... suffragante suppetui ... (część nieczytelna).
3. k. 2r–4v: *Exemplum de quadragesima benedictorum*
Quidam frater simplex novicius tempore quo fuit pater Iohannes Capistranus Cracovie ... >< ... Et sic ille frater invenit se lacrimantem et ad se veniens audivit pulsum ad primam, surgensque ivit ad primam et postea omnia fratribus narravit sicut sibi contigerat. Ad laudem domini nostri Jesu Christi.
4. k. 5r–6v: *Exemplum de missa conventuali*
Quidam frater iam post matutinum et post orationem posuerat se dormitum. Tunc apparuit ei angelus ... >< ... frater ille fuit calefactus et in illa calefactione perseveravit usque in finem. De qua misericordia dei omnipotentis et gratia virginis Marie sit laus deo et honor in secula seculorum. Amen.
5. k. 6v–7r: *De sompnolencia fratrum in divino officio*
Quidam frater veniens ad officium matutinale talem visionem habuit ... >< ... Et illi fratres cum tedio et acedia et cum sompnolencia id officium compleverunt, etc.
6. k. 7r–8r: *De devote dicentibus divinum officium*
Quidam frater post orationem ... >< ... dicens ei: fac similiter et salvus eris.
7. k. 8r–8v: *Quomodo per vanas et malas cogitationes homo efficitur apostata coram deo exemplum*
Quodam tempore quidam frater fuit ductus a quodam sene ad quendam locum ... >< ... et reduxit contra eum ad locum suum, etc.
8. k. 8v–11r: *Exemplum de conformitatibus*

⁴⁵ MPH III, s. 252. Spominki zawierają notatki dotyczące wydarzeń z lat 1492 (śmierć Kazimierza Jagiellończyka), 1501 (sukcesja Aleksandra), 1471 (koronacja Władysława Jagiellończyka na króla Czech), kariery duchownej Fryderyka Jagiellończyka (dla której podaje się tylko jedną datę: 1493, czyli datę objęcia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i prymasostwa), 1455 (ślub Kazimierza Jagiellończyka). Najpóźniejsze wzmiankowane wydarzenie dotyczy roku 1501. Brak informacji na temat śmierci Aleksandra Jagiellończyka w roku 1506 wyznacza zapewne datę *post quem non* dla tej konkretnej karty. Powyższe zapiski, spisane jedną ręką tylko na pierwszej stronie rękopisu, dotyczą najistotniejszych wydarzeń współczesnych początkowi istnienia bernardynów na ziemiach polskich i wymieniają osoby ściśle z zakonem związane. To m.in. na prośbę Kazimierza Jagiellończyka do Krakowa przybył Jan Kapistran, a dążenia króla sprzyjały ekspansji braci.

Erat quidam frater qui post orationem matutinalem finita oratione se deponere volens ... >< ... Et illi fratres dixerunt omnia de illo fratre prout habuit visionem quando fuit inobediens et impatiens et sic de aliis prout supra notatum est, etc.

9. 11r–13r: *Aliud exemplum de temptationibus*

Quidam frater minor cum quodam tempore sero posuerat se ad dormiendum venit ad eum Sathan in forma Ethiopis ... >< ... et hiis expletis frater dixit ad eum: Jam tibi de licentia recedendi. Et sic discessit ab eo, etc.

10. k. 13r–13v: *De Marionali excerptum*

Unde quidam predicator dicebat, quod de eis verificatum est illud Jeremie XIII ... >< ... asserens se pro prenominato episcopo hanc visionem non sine magna lacrimarum effusione narrante propriis auribus audisse etc.

11. k. 14r: *pusta.*

12. 14v: *Hec de conformitatibus*

Francisci officii et historiae compositiones plures fuere. Papa Gregorius IX fecit prosam ... >< ... Et erant in summa septingenti et quadraginta novem anni et ducenti septuaginta tres dies, etc.

13. k. 15r–36r: Indeks zawartości *Kroniki.*

Adrianus papa quintus quondam vocatus dominus Otholanus Laudinensis singularis pater ordinis tempore IX generalis, folio 142 ... >< ... Zataranensis Anthonius vir scolasticus de genere militari quomodo exarserat in amorem cuiusdam domine tempora VII generalis folio 133.

14. k. 36v: *De conformitatibus*

Sed hic oritur dubium, quia regula debet fratri Francisco esse obediendum, etc. ... >< ... conformitate 9 sub littera t⁴⁶.

15. k. 37–38: *karty wycięte*

16. k. 40r–260v: Arnaldus de Sarrano, *Cronica XXIV Generalium*

In nomine Domini incipiunt cronicae fratrum minorum IHS. – [Prologus:] Quoniam preteritorum narratio utilis est ad erudicionem presencium et futurorum cautelam ... in sequenti volumine collegi. [k. 1r – Textus:] Primus ordinis generalis fratrum minorum gloriosus pater noster s. Franciscus extitit ... >< ... Anno domini 1374 idem dominus protector ex hac vita migravit. Explicit opus anno domini 1491. Frater Babtista Lythwanus etc. finivit etc. Amen.

⁴⁶ Zob.: Bartholomeus de Pisa, *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam domini Jesu*, „*Analecta Franciscana*”, t. IV, Quaracchi 1906, s. 369–457.

17. k. 261r–269r: *Sacrum commercium*⁴⁷
Incipit comercium beati Francisci cum domina Paupertate. – [Prologus:] Beati pauperes spiritu, etc. Inter ceteras preclaras et precipuas virtutes ... ut posset pervenire ad eam, cui deus tradidit claves regni celorum. [k. 261r – Textus:] Beatus Franciscus interrogat de paupertate ... >< ... Qui cum patre et filio et spiritu sancto vivit et regnat per omnia secula seculorum amen. Explicit Commercium Paupertatis, quod composuit frater Iohannes de Parma vii generalis, ut habetur folio 110.
18. k. 269v–270v: *Loca fratrum debent esse paupercula et modus suscipiendi*
Cum enim beatus Franciscus sepe fratribus sermonem faceret de paupertate ingerebat eis hoc Ewangelicum ... >< ... excitantes a sompno ad cellam euntes dicti fratris clausuram intactam sed alia ipsius ammota invenerunt et combusta prout inspexaverunt ipsi fratres etc.
19. k. 270v–272v: *Quam vero multum displicent beato Francisco mutationes locorum et edificia sumptuosa*
In quadam visione ipse ostendit post suam mortem ... >< ... Sed quia complevi penitenciam meam modo ad paradisum pergo de tercio de quo michi imposuisti scias quod bene quinque milia animarum.

Bibliografia: *Spominki Minorytów Samborskich*, „Monumenta Poloniae Historica”, t. III, Lwów 1878, s. 252; Franciszek Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki ord. Krasińskich*, Warszawa 1915, s. 56; *Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ze zbiorów polskich*, tom I, Biblioteki Warszawy, pod red. Edwarda Potkowskiego (z serii: *Manuscripta Medii Aevi Polona. Polska Pisząca w Średniowieczu*), Warszawa 1993, s. 20; Agnieszka Jabłonka, *Średniowieczne rękopisy z Biblioteki Krasińskich*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2002 nr 4, s. 38; Waldemar Deluga, *Katalog XV-wiecznych rycin z kolekcji polskich*, Kraków 2005, s. 54, poz. 57; Jerzy Kaliszuk, *Mendicant Books and Libraries on South East Lands of the Polish Kingdom in the 15th and Early 16th Century – the Franciscans Observant Example*, „Quaestiones Medii Aevi Novae”, 15:2010, s. 157–158.

⁴⁷ Wyd.: *Sacrum commercium sancti Francisci cum domina Paupertate*, „Medioevo Francescano. Testi 1”, Assisi 1990.

Rękopis BN BOZ 1114

Liczący 162 karty kodeks o wymiarach 21,5×15,5 cm w roku 1503 spisał pochodzący z Konina brat Izydor. Wiemy o nim jedynie, że pełnił funkcję kaznodziei w klasztorze św. Anny w Warszawie⁴⁸. Egzemplarz przyznany mu dożywotnio w używanie przekazany miał być następnie bibliotece klasztoru kolskiego. O tym, że faktycznie się tam znalazł świadczy nota proveniencyjna na karcie Ir. Potwierdza to również katalog biblioteki bernardynów w Kole⁴⁹. Kodeks znajdował się w zbiorach Ordynacji Zamojskiej a do Biblioteki Narodowej został włączony w 1959 roku, gdy do kraju powróciły zbiory wywiezione przez Niemców w czasie II wojny światowej. Przechowywany jest tam pod sygnaturą BOZ 1114⁵⁰. Zachowana do dziś średniowieczna oprawa kodeksu została wykonana z desek obciążniętych ciemną skórą. Zarówno przednią jak i tylną okładkę ozdobiono w zwierciadle ślepymi tłoczeniami w kształcie korony z gotyckimi napisami IHS i Maria. Do kodeksu przymocowana była katena, o czym świadczy dziś jedynie odłamany kawałek deski z tylnej okładki. Zachowało się kilka guzów, brak natomiast metalowych okuć, których ślady są widoczne. Kodeks spinają dwa skórzane zapięcia. Być może jego grzbiet wzmocniały kapitałki, których obecnie brak.

Kodeks składa się z trzynastu pełnych poszytów, z których pierwsze sześć to seksterniony, kolejne dwa to septerniony. Do ostatniej, luźnej, karty doklejono początkowo dwie kolejne. Układ składek możemy kontrolować na podstawie częściowo ocalałych reklamantów. Zachowały się one bez uszczerbku na kartach 113 i 131, a częściowo obcięte przez introligatora na kartach: 35, 59, 107, 145. Kolejnym zewnętrznym dowodem na prawidłowy układ tekstu jest średniowieczna foliacja zapisana cyframi arabskimi na kartach od 1 do 154. Karty 155–162 zostały oznaczone ręką późniejszą. Brak numeracji współczesnej.

Znaki wodne:

1. Głowa wołu z krzyżem między rogami, oplecionym wężem – znak podobny do Picard 140/141 (1482, 1483), Briquet 15374 (1488). Podobny także do Briquet 15369 (1482) i Lichatchew 3891 – karty: 2, 9, 41, 42, 51, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 77, 78, 87, 88, 91, 92, 98, 100,

⁴⁸ J. Kachel, *Bernardyni 1453–2003*, t. 2, s. 248.

⁴⁹ K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. II, s. XXX, wymienia kodeks zawierający katalog biblioteki bernardynów kolskich (*Series librorum in conventu Colensi 1860*) przechowywany we Włocławku, Archiwum Kapitulne, sygn. 52.

⁵⁰ Dawna sygnatura: akc. BOZ 1114. Mikrofilm znajduje się pod sygnaturą: mf. 1035.

103, 105, 113, 114, 124, 125, 126, 127, 134, 135, 138, 139, 142, 143, 148, 149, 152, 153, 156, 157.

2. Głowa wołu z trójkątem na pręcie w pysku i różą na pręcie, umieszczonym między rogami – znak podobny do Picard 755 (1474) i Briquet 14883 (1476/1481) – karty: III, 5, 6, 11, 12, 14, 16, 19, 21, 25, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 40, 43, 47, 50, 57, 60, 61, 70, 71, 73, 74, 81, 82, 86, 93, 97, 106, 108, 110, 117, 119, 160.

Tekst główny, czyli cała kronika (k. 1r–160v), spisany został przez jednego skrybę, wspomnianego wyżej Izydora z Konina. Dukt pisma jest dość łagodny i mało charakterystyczny, przypominający bastardę. Na kartach 161v–162v znajduje się krótki tekst dotyczący użytkowania przez braci ozdobnych kielichów i monstrancji. Jego autorem, jak i skrybą jest wikariusz prowincji polskiej bernardynów, Jan Szklarek (Ioannes Vitreatoris)⁵¹, ten sam, który w notce zamieszczonej u góry przedniej wyklejki przyznaje kodeks Izydorowi z Konina, a po jego śmierci klasztorowi w Kole. Pismo jego jest pośpieszną kurywą gotycką z licznymi skrótami, które dotyczą zwłaszcza oznaczeń ksiąg prawa kanonicznego. Według Kamila Kantaka tekst powstał⁵² podczas podróży, której celem była wizytacja poszczególnych klasztorów prowincji.

Rozplanowanie tekstu jest charakterystyczne dla późnego średnio-wiecza i przejawia się przede wszystkim w oznaczaniu poszczególnych paragrafów kolejnymi literami alfabetu i odpowiadającym im spisie treści na kartach 145 r i v, zwięzłych opisach treści na marginesach, rubrykacji istotniejszych fragmentów. Poza tym kodeks zawiera niewiele glos. Na k. 1r widnieje obliczenie wykonane w roku 1585, na k. 21v kilka dopisków ręką skryby. Na kartach 122v i 123r imię *Bernardus* przeprowione zostało w czterech miejscach na *Raymundus*.

Pismo i ozdoby w tekście są dość proste i wykorzystują niezbyt skomplikowane motywy geometryczne i roślinne. Zastosowano przede wszystkim rubrykację, tak w tekście głównym, jak i marginaliach, inicjały zaś zostały niekiedy dodatkowo ozdobione na zielono i niebiesko.

Na antefolium znajduje się pochodząca z XV wieku notka proweniencyjna: „Concessus liber iste ad usum patris Isidori de Konyn / predicatoris per me fratrem Johannem Vitreatoris pro tunc vicarium / po-

⁵¹ Zob. m.in.: Polski Słownik Biograficzny 10, s. 485–487; Helena Friedberg, *Rodzina Vitreatorów (Zasańskich) i jej związki z Uniwersytetem Krakowskim na przełomie XV i XVI w.*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 18:1968, nr 1, s. 21–25.

⁵² K. Kantak, *Sylwetki bernardynów poznańskich*, Poznań 1934, s. 326–327.

stea assignatur loco Colensi”. Z tego samego czasu pochodzą wpisy na postfolium, zawierające przede wszystkim fragmenty hymnów i sekwencji⁵³. Jeden z nich wymienia imię brata Tymoteusza z Grodziska (prawdopodobnie użytkownika lub właściciela kodeksu). Na k. IIIr zapisano ręką pochodzącą najprawdopodobniej z początku szesnastego wieku: „Loci Colens[is]”. Ponadto znajduje się w rękopisie kilka wpisów dziewnastowiecznych i pieczęcie Biblioteki Ordynacji Zamojskiej.

Na zawartość kodeksu składają się:

1. k. 1r–154r: Arnaldus de Sarrano, Cronica XXIV Generalium
In nomine Domini. Amen. Incipit Cronica fratrum minorum. – [Prologus:] *Quoniam preteritorum narratio utilis est ad erudicionem presentium et futurorum cautelam ... Tempora primi generalis id est sancti Francisci.* [k. 1r – Textus:] *Primus itaque omnium generalium ministrorum fuit pater noster ... >< ... Eodem anno fuit postulatus ordinis protector dominus Guilhelmus tituli sancti Clementis presbiter Cardinalis Lemonicensis. Anno domini 1374 idem dominus protector ex hac vita migravit.* [rubro:] *Ad laudem et gloriam omnipotentis dei ac genitricis eius beatissime virginis Marie sanctissimique patris nostri sancti Francisci omniumque patrum sanctorum ordinis minorum opus hoc Cronicarum completum scriptumque est manu fratris Isidori de Conyn eiusdem ordinis minimi obsecrantis humiliter lectorem cum audientibus unum Ave Maria.*
2. k. 154v–160v: Tabula operis
[rubro:] *Incipit tabula huius operis in qua hoc advertendum est quod numerus significat quotas foliorum, littera vero alphabeti locum materie.* – *Abbas sancti Benedicti cum omnibus suis fratribus ordinem fratrum minorum est ingressus ... >< ... Ymago crucifixi fratres dissolutos in choro valde terruit 97n.*
3. k. 160v–161r: Tabula super legendam Sancti Anthonii de Padua
[rubro:] *Tabula super legendam sancti Anthonii de Padua.* – *Abbas commendavit sanctum Anthonium 37 s ... >< ... ymago S. A. miraculose remansit 45 f.*
4. k. 161v–162v: Johannes Vitreatoris, De calicibus

⁵³ M.in.: *Sacerdos et pontifex et virtutum opifex, pastor bone; Sanctissima domina angelorum regina speculum sine macula; Salve sponsa Christi, lux forma; Sanguine proprio redemisti nos deus. Illuc et revehis vnde primus corruit Solve iu(?)benter viribus; Sanctorum meritis ... gaudia sanguine tuo redempti sumus deputati ut Consolator optime dulcis hospes anime; Salve sancte pater patriae lux Celorum Candor splenduit novum genus potentie: aque rubescunt idrie vinum que iussa fundere mutavit unda originem.*

*De calicibus et monstranciis accipiendis non sum turbatus ... >< ...
fuit opinio et avisamentum et incursum hostium quotidiana.*

Bibliografia: Polski Słownik Biograficzny, t. 10 (odnośnie Jana Vitreatoris); *Słownik polskich teologów katolickich* (ad idem) pod red. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego, Warszawa 1982; *Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ...*, s. 25; *Katalog wystawy rękopisów i druków wywiezionych przez hitlerowców do Niemiec, uratowanych przez Armię Czerwoną i przekazanych Polsce przez Rząd Radziecki*, Warszawa 1948, s. 17.

3. Analiza porównawcza przekazów

Analiza wariantów tekstu występujących w rękopisach BN 8084 i BN BOZ 1114 pokazuje wyraźnie związek tych przekazów z grupą nazwaną przez M. T. Dolso „północną”⁵⁴, czyli z rękopisami pochodzącymi z Halle, Lwowa i Wiednia (przy czym omawiane kodeksy najbardziej są zgodne z dwoma ostatnimi) oraz rękopisem strasburskim⁵⁵. Tam, gdzie rękopisy lwowski i wiedeński różnią się od pozostałych wykorzystanych do opracowania wydania, zazwyczaj występujące w nich warianty pokrywają się z tekstem kodeksów Biblioteki Narodowej. Mniej podobieństw zachodzi pomiędzy tymi rękopisami a kodeksem z Halle, nadal jednak można zauważyć wiele cech wspólnych.

Analiza wariantów znaczących, do których zaliczyć należy przede wszystkim pominięcie pewnych fragmentów, dopisanie innych, zmianę kolejności, a także różnice w podziale tekstu na tytuły i paragrafy, wygląda następująco⁵⁶:

Strona wydania	Opis fragmentu	BN 8084	BOZ 1114	Stras. 142
s. 35–36	Pominięcie początkowego fragmentu <i>Vitae fratris Bernardi</i> , dotyczącego przyłączenia się brata Bernarda do Franciszka. Tekst żywotu zaczyna się dopiero od zdania: <i>Hic frater Bernardus de Quintavalle in</i>	+ (k. 53r)	+ (k. 9v)	+ (k. 23r)

⁵⁴ M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 202–203.

⁵⁵ Strasbourg, Bibliothèque nationale et universitaire, 142.

⁵⁶ Zestawienie wzorują na M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 195–199. Również z powyższego artykułu pochodzą dane dotyczące kodeksu strasburskiego.

s. 38–40	<i>suae conversationis principio ...</i> Zamiana kolejności fragmen- tów. Tekst zaczynający się od słów: <i>Cum vero beatus</i> <i>Franciscus Hispaniam ad</i> <i>visitandum reliquias ...</i> nastę- puje po fragmencie zatytułowa- nym: <i>De eius contemplatione</i> <i>et humilitate et oboedientia.</i>	+ (k. 54v)	+ (k. 10r)	+ (k. 23r) Pominięcie fragmentu
s. 60	W <i>Vita fratris Iuniperi</i> brak rozdziału <i>Remedia contra</i> <i>carnis tentationes.</i>	+ (k. 63v)	+ (k. 16v)	+ (k. 33v)
s. 61–62	W <i>Vita fratris Iuniperi</i> dwa następujące po sobie fragmenty, mianowicie: <i>Qualiter intravit Viterbium</i> <i>nudus</i> i <i>Qualiter honores</i> <i>declinavit</i> zostały umieszczone później, niż w wydaniu, przed: <i>Qualiter nudus ivit Assisium</i> <i>sine femoralibus.</i>	+ (k. 64v)	+ (k. 17v)	+ (k. 34v– 35r)
s. 64	W <i>Vita fratris Iuniperi</i> brak fragmentu zatytułowanego: <i>Qualiter vidit manum in aere.</i>	+ (k. 65r)	+ (k. 17v)	+ (k. 34v– 35r)
s. 72	W żywocie brata Leona w miejscu zatytułowanym: <i>De zelo ad evangelicam</i> <i>paupertatem</i> umieszczony został rozdział o skróconym tytule: <i>De zelo paupertatis,</i> zawierający jedynie dwa pierwsze wersy pełnego tekstu.	+ (k. 68r)	+ (k. 20r) Na końcu fragmentu dodane zakończenie: <i>etc., ut in primo</i> <i>quinterno de</i> <i>concha sive</i> <i>cippo per</i> <i>ordinem</i> <i>usque ad</i> <i>hanc locum.</i>	+ (k. 38v) Na końcu fragmentu dodane zakończenie: <i>etc., prout</i> <i>supra folio</i> <i>9 usque ibi</i> <i>ab officio</i> <i>absolutus</i> <i>fuit.</i>
s. 73	Tamże brak rozdziału <i>De quadam visione quam</i> <i>habuit de obitu fratris Rufini.</i>	+ (k. 68r)	+ (k. 20v)	+ (k. 38v)
s. 75	W opisie żywota brata Idziego (za generalatu św. Franciszka) po opisie jego pokory następuje podsumowanie: [...] <i>et non</i> <i>ad ima volare quam qui</i> <i>se exultat humiliabitur et qui</i> <i>se humiliat exaltabitur iuxta</i> <i>verbum Domini.</i>	+ (k. 68v)	+ (k. 20v)	–

s. 101–102	W <i>Vita fratris Aegidii</i> ostatni fragment: <i>Qualiter mulier quaedam lac pro nutriendis filiis eius meritis impetravit</i> zapisany został po łacinie, podczas gdy rękopisy włoskie przytaczają je w języku rodzimym (<i>Lasciami iacere, se io non salisco in alto, non posso cadere</i>).	+ (k. 79v) <i>Dimitte me iacere, quia si ascendo</i> [!] <i>in alto non potero cadere.</i>	+ (k. 28v) <i>Dimitte me iacere, quia si non ascendo in alto non potero cadere.</i>	+ (k. 51v)
s. 171–173	W <i>Vita fratris Christophoris</i> brakuje części cudów brata Krzysztofa.	+ (k. 108r) Lacuna obejmuje większy fragment od <i>De evomente clavum ferreum periculose antea eglutinum</i> do końca żywota (czyli do początku żywota Agnieszki). Z tej części zostaje przytoczony tylko jeden cud, mianowicie <i>De liberatis a periculo partus</i> (s. 168–173).	+ (k. 48r)	+ (k. 86r)
s. 207–209	Pod koniec fragmentu poświęconego Franciszkowi brak dwóch części późniejszych cudów św. Franciszka od fragmentu <i>De contractis curatis</i> , gdzie zostały pominięte dwa ostatnie cuda do <i>De vulneratum letaliter per sanctum mirabili liberato</i> .	+ (k. 124v)	–	–
s. 211	We rozdziale poświęconym generalatowi Jana z Parmy brak części zdania dotyczącego przechowywania Ciała Chrystusa: [...] <i>et inde, praesente populo aliquando</i>	+ (k. 125r)	+ (k. 59v)	–

	<i>vel haberi non potest, funo quo suspenditur impedito, vel eo rupto non sine scandalo cadit.</i>			
s. 211	We fragmencie poświęconym generalatowi Jana z Parmy brak opisu wylania Tybru.	+ (k. 125v)	+ (k. 59v)	–
s. 214	Brak fragmentu dotyczącego rezygnacji Jana z Parmy z funkcji generała zakonu.	–	+ (k. 60r)	–
s. 221	Po wzmiance na temat dwóch braci, którzy ponieśli męczeńską śmierć z rąk Saracenów w Kataloni odsyłacz: <i>Eorum passionem vide supra 52b.</i>	–	+ (k. 61v)	–
s. 263	Modyfikacje zdania dotyczącego represji Krescentego z Jesi wobec „secta fratrum”. (Wg wydania zdanie zakończone: [...] <i>valenter exterminavit</i> ⁵⁶).	+ (k. 144r) Zdanie zakończone: [...] <i>exterminavit et delevit.</i>	+ (k. 70v) Zdanie zakończone: [...] <i>extirpavit et delevit.</i>	+ (k. 123v) Zdanie zakończone: [...] <i>exterminavit et destruit</i>
s. 274–275	W rozdziale poświęconym generalatowi Jana z Parmy został pominięty fragment mówiący o pobłogosławieniu chleba przez św. Klarę, który w innych przekazach pojawia się w tym miejscu po raz drugi, ⁵⁷ .	+ (k. 147v)	+ (k. 72v)	+ (k. 126v–127r)
s. 286	Brak krótkiego fragmentu dotyczącego miejsca pochówku brata Benedykta (w Arezzo).	+ (k. 151v)	–	–
s. 291	W rozdziale dotyczącym generalatu Jana z Parmy została zamieniona kolejność poszczególnych fragmentów (fragment zaczynający się od słów: <i>Simile scribitur in Almaniam</i> zamieszczony później niż w wydaniu).	+ (k. 155v)	+ (k. 76r)	+ (k. 132–134)
s. 305–306	W rozdziale dotyczącym generalatu Jana z Parmy	+ (k. 161r)	–	–

⁵⁷ Szczególną uwagę zwraca na to miejsce M. T. Dolso (w analizowanym przez nią rękopisie strasburskim zamiast słowa *delevit* użyte zostało *destruit*). Zob. M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 197.

	brak opisu wizji na temat hostii.				
s. 306–307	Zamiana kolejności dwóch egzemplów opowiadających o ukazaniu się Chrystusz nowicjuszom, którzy chcieli opuścić zakon (inc.: <i>In provinciae Aquitaniae ...</i> i inc.: <i>Quidam delicate nutritus ...</i>).	-	+ (k. 81)		-
s. 322	W tymże rozdziale brak fragmentu zatytułowanego: <i>Qualiter quaedam mulier consilio cuiusdam fratris nominando Iesum diabolicas illusiones evasit</i> (jak zaznacza M. T. Dolso jest to jednak fragment pominięty w wielu kodeksach, również włoskich) ⁵⁸ i został opisany już wcześniej (str. 315).	+ (k. 168v)	+ (k. 86r)	+ (k. 151r)	
s. 364	W rozdziale dotyczącym generalatu Girolamo z Ascoli dodany jest fragment zatytułowany: <i>Qualiter beatus Franciscus maledixit fratri Iohanni de Scotia ministro Bononie</i> (jak we wszystkich kodeksach z grupy północnej).	+ (k. 184r–184v)	+ (k. 97v)	+ (k. 171v–172r)	
s. 396–404	Brak większej części <i>Meditationes fratris Rogerii</i> .	+ (k. 196v)			-
s. 416	W <i>Vita fratris Mattei de Aquasparta</i> zdanie mówiące o męczeństwie braci: <i>In Prussia frater Conradus et frater Voisilus pro fide sacrum martyrium zakończone: qui in Chelumno iacent</i> .		+ (k. 111r)		-
s. 416–417	W <i>Vita fratris Mattei de Aquasparta</i> brak fragmentu <i>Martirium fratris Philippi</i>	+ (k. 200v)	+ (k. 111r)	+ k. (191v)	
s. 435	Dopisek, którego brak w pozostałych rękopisach: <i>Quicumque tria Pater noster ad honorem Sanctae Trinitatis et ipsius sancti Ludovici cum firma fide dixerit quamcum-</i>	+ (k. 209v)			-

⁵⁸ Po raz pierwszy to samo wydarzenie opisane w *Cron. XXIV Gen.*, s. 182–183.

	<i>que gratiam petierit a Deo meritis beati Ludovici impetrabit. Sic ipse sanctus cuidam civi Pisano naufraganti eidem apparendo praedixit, ut habetur in conformitatibus LI conformitate octa sub littera C tertia.</i>		
s. 439	W rozdziale dotyczącym generalatu Jana z Murro fragment dotyczący życia i cudów św. Ludwika biskupa nie zostaje przedzielony żywotem Jana z Verna ⁵⁹ .	+ (k. 214v) + (k. 117v)	+ (k. 201r–203v)
s. 467	W rozdziale dotyczącym generalatu Gondysława drobna lacuna: brak fragmentu dotyczącego roku 1313.	+ (k. 224r) + (k. 125r)	–
s. 484	W rozdziale dotyczącym generalatu Michała z Ceseny opuszczone jedno zdanie: <i>Quantum etiam rex Maiorcarum et sanctae memoriae domina Esclarmunda, eius consors, regina Ordinem dilexerunt, satis ex ipsorum primogenito domino Iacobo Ordini oblato, qui in Ordine finivit laudabiliter dies suos, luculenter apparet.</i>	+ (k. 228v) + (k. 129r)	–
s. 488	W rozdziale dotyczącym generalatu Michała z Ceseny podkreślone przez M.T. Dolso odnośnie kodeksu strasburskiego złagodzenie wyrażenia dotyczącego Michała z Ceseny, który, zdaniem większości kodeksów <i>officium usurpavit</i> , tu natomiast <i>in officium generalatus voluit permanere</i> .	+ (k. 229v) + (k. 129r)	+ k. (218v) Zamiast <i>voluit</i> zapisane <i>noluit (?)</i>
s. 528	W rozdziale dotyczącym generalatu Geralda Odonis brak informacji dotyczącej roku 1336.	+ (k. 244v) + k. (141r)	–
s. 530	W tym samym rozdziale niewielka lacuna od: <i>nec non frater Henricus</i> do końca opisu miejsc pochówków braci.	+ (k. 245r) + k. (141v)	–
s. 543	Włączenie do głównego tekstu	+ (k. 249r– + (k. 144v)	+ (k. 241–

⁵⁹ Zob. M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 198.

	<i>Kroniki</i> (dokładnie zaś do opisu generalatu Fortaneiro po przytoczeniu żywota Liviniusa Gallicusa) opowieści o pasji braci męczenników w Maroku ⁶⁰ .	250r)	242)
s. 563	Niewielka lakuna: brak informacji o nadaniu generałowi zakonu (mowa tu o Marchusie, dwunastym generale) tytułu prezbitera kardynała św. Praksedy.	- + (k. 150v)	-

Poza wymienionymi miejscami, które różnią zestawione powyżej kodeksy od tekstu wydania, zauważyć można istnienie wielu różnic w obrębie tytułów poszczególnych epizodów, m.in. w *Vita sanctae Clarae* (s. 182), gdzie wprowadzony zostaje tytuł „Incipit vita sanctae Clarae primae plantulae S. Francisci”.

Powyższe cechy rękopisów z grupy zaalpejskiej wskazywać mogą na silniejszą koncentrację kopistów na praktycznym aspekcie dzieła. Na dążenie do ułatwienia korzystania z *Kroniki* wskazuje sam układ tekstu podzielonego na poszczególne tytuły i rozdziały, których więcej jest tu niż w kodeksach włoskich. Szybsze odnalezienie informacji ułatwiają także noty na marginesach i osobne indeksy. Również ingerencje w tekst w pewien sposób go porządkują. Otóż mamy do czynienia z usunięciem części fragmentów, które powtarzają się w narracji *Kroniki*, jak na przykład w przypadku opowiadania o zniszczeniu marmurowej skarbonki Eliasza i pobłogosławieniu chleba przez św. Klarę⁶². Uporządkowany zostaje również żywot św. Ludwika biskupa. Ponadto w jednym z rękopisów ulega skróceniu fragment dotyczący medytacji brata Rogera, co może oznaczać, że dla kopistów tej grupy kodeksów główne znaczenie miała użyteczność *Kroniki* jako zbioru egzemplów, które można było wykorzystać w pracy duszpasterskiej. Takie przeznaczenie sugerują również skonwencjonalizowane zakończenia poszczególnych fragmentów (np. „qui se exaltat humiliabitur et qui se humiliat exaltabitur iuxta verbum Domini”, „et sic finem suum in bono terminavit”, „et sic in domino confortati permanserunt”, itp.).

⁶⁰ Podobnie w kodeksie wiedeńskim i florenckim. Zob. M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 198.

⁶¹ W wydaniu tekst został zamieszczony w załączniku. Włączenia go do żywota Fortaneiro, czyli do opowiadania o latach 1343–1347, nie da się wyjaśnić względami chronologicznymi (rzecz dzieje się bowiem w roku 1227). M. T. Dolso, *Un nuovo manoscritto ...*, s. 199.

⁶² Tamże, s. 196, 197, 204.

O przeznaczeniu *Kroniki* i o stosunku skrybów do jej zawartości mogłyby coś powiedzieć wycięte miniatury kodeksu BN 8084. Wnioskowanie na podstawie tych, które pozostawiono, nie jest całkiem uprawnione, warto jednak zaznaczyć, że przedstawieni zostali na nich zwykli zakonnicy, podczas gdy np. wzmiankowany wyżej kodeks dubliński zawiera bogato zdobiony inicjał z przedstawieniem stygmatyzacji św. Franciszka, co świadczyć może o różnym rozłożeniu akcentów w poszczególnych przekazach. Dodatkowo przemawia za tym powiązanie obu kodeksów zachowanych na ziemiach polskich z zakonnikami pełniącymi posługę duszpasterską, mianowicie z Izydorem z Konina, kaznodzieją klasztoru św. Anny w Warszawie⁶³ i Aleksym z Bobrki (czy też Bóbrki)⁶⁴, pełniącym tę samą funkcję nie tylko w Warszawie, lecz także w Krakowie i Samborze, a będącym również magistrem nowicjatu w tych samych konwentach. Egzemplarz proveniencji polskiej zachowany w Strasburgu pochodzi natomiast z Krakowa, gdzie mieściło się studium generalne, przede wszystkim przygotowujące zakonników do kaznodziejstwa. Ponadto pochodzenie jednego spośród rękopisów z klasztoru w Samborze świadczy o rozpowszechnieniu tekstu niezależnie od charakteru poszczególnych placówek bernardyńskich. Sambor bowiem, w przeciwieństwie do Koła, czy Krakowa, gdzie bernardyni mieli przede wszystkim pełnić posługę duszpasterską wśród wiernych mieszczan i mieszkańców terenów podmiejskich, odgrywał rolę przyczółka zachodniego chrześcijaństwa na wschodzie⁶⁵.

M. T. Dolso, powołując się na rolę kompilacji awiniońskiej i na silny związek pomiędzy *Kroniką* a kompilacjami, sugeruje, że *Kronika* służyć mogła w klasztorach jako lektura w refektarzu⁶⁶. Trudno jest jednak wyciągać wnioski co do roli i popularności tekstu na terenie Polski. Szczerze mówiąc źródła i brak średniowiecznych katalogów bibliotecznych, a także nieobecność *Kroniki* w siedemnastowiecznych i późniejszych katalogach bernardyńskich⁶⁷, nie pozwalają na stworzenie pełniejszego obrazu jej funkcjonowania.

⁶³ J. Kachel, *Bernardyni 1453–2003*, t. 2, s. 248.

⁶⁴ Tamże, t. 1, s. 143.

⁶⁵ M. Maciszewska zalicza Sambor do miast należących do kategorii III (*Klasztor bernardyński ...*, s. 87).

⁶⁶ M. T. Dolso, *La Chronica XXIV Generalium. Il difficile percorso ...*, s. 238.

⁶⁷ Moja kwerenda objęła następujące katalogi i inwentarze bernardyńskie, obecnie przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie: XIV–f, XIV–f–3, XXII–j–1, XXIII–5, I–h–3, I–h–1, I–h–2. Żaden nie wymienia *Kroniki XXIV generałów*. Trudno zatem potwierdzić słowa K. Kantaka, że *Kronika* „pospolicie znajdowała się po konwentach polskich”, zob. *Życie wewnętrzne bernardynów w dobie przedreformacyjnej*, „Collectanea Theologica” 10:1929, zesz. 2, s. 338.

Zachowane kodeksy pozwalają na powiązanie tradycji *Kroniki* na ziemiach polskich z drugą fazą jej popularności w ramach franciszkańskiego ruchu obserwanckiego, który narodził się w połowie XV w. Związek późnych jej przekazów ze środowiskiem obserwanckim jest zauważalny także na zachodzie. Brakuje dziś natomiast dowodu, który pozwoliłby na połączenie *Kroniki* ze środowiskiem polskich franciszkanów konwentualnych.

Summary

The Manuscript Tradition of the *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor* – New Manuscript Additions

The article presents the state of research on the Franciscan *Chronicle of the Twenty-Four Generals*, composed during the second half of the fourteenth century by the Minister General of Aquitaine Arnald of Sarrano. The author pays particular attention the textual tradition, supplementing the information concerning the sixteen medieval copies of the chronicle hitherto discussed in the historical literature, with the presentation of further two manuscripts, both of which are of Polish provenance. These manuscripts, preserved at the Polish National Library in Warsaw (call nos.: BOZ 1114 and BN 8084), came into being towards the end of the fifteenth century, respectively in the Observantist monasteries of Koło and Sambor. A complete codicological description is furnished with analyses of text variations, which demonstrate that both the copies in question belong to the so called „northern” group, composed chiefly of manuscripts from Halle, Lviv, Vienna, and the copy preserved in the Bibliothèque Municipale in Strasbourg, but executed in Cracow. The presented evidence also demonstrates that the chronicle was popular among the Observantists, who in Poland were known as the Bernardines.